

UN ASPECT AL RAPORTURILOR JURIDICE ROMÂNNO-OTOMANE DIN SECOLUL XVIII: VIZIUNE ISTORIOGRAFICĂ ȘI REALITATE ISTORICĂ

Veniamin Ciobanu

Subiect predilect, s-ar putea spune, al istoriografiei românești, raporturile româno-otomane. așa cum au evoluat de-a lungul secolelor, au fost cercetate din diverse unghiuri și cu diverse finalități, în funcție de sursele de informare avute la dispoziție și, totodată, de motivațiile cercetătorilor care le-au abordat. Firește, secolul al XVIII-lea nu a făcut excepție. Serii întregi de documente turcești, introduse în circuitul științific, prin eforturile și competența turcologilor români, au înlesnit celor atrași de subiect - fie incidental, fie, mai ales, celor ce și-au făcut din investigarea istoriei relațiilor internaționale preocuparea de căpetenie a activității lor de cercetare, - interpretări diverse, deci mai mult sau mai puțin concludente. Acesta este și cazul semnificației juridice a titlurilor și apelativelor atribuite și de actele oficiale otomane din secolul al XVIII-lea, domnilor Principatelor Române.

Cercetarea unui impresionant număr de documente turcești, pe care le-a coroborat cu alte categorii de surse de informare, i-au permis lui H. Dj. Siruni, de exemplu, să întocmească o lungă listă de titluri și apelative, cărora le corespundea și un anume ceremonial, uzitat în diverse prilejuri, când titularii scaunelor domnești se aflau în prezența autorităților otomane¹. Cel mai des întâlnit, dacă nu chiar în exclusivitate, este cel de "voievod" și, uneori, de "bei". Comentându-le, în contextul analizării unui important document ce permite urmărirea evoluției *raporturilor juridice* româno-otomane, în secolul XVIII, cunoscutul turcolog, Mustafa A. Mehmet, reamintea că "acești termeni exprimă sensul de reprezentanți ai Porții otomane în țările române, spre deosebire de calificativul de *hakim* (stăpîn, domn), *tekül* (rege) ș.a. date lui Ștefan cel Mare sau altor domni"². "Voievod" cu varianta "voyevoda" - remarca un alt foarte bun cunoscător și al izvoarelor otomane din secolul al XVIII-lea, anume turcologul Tahsin Gemil, desemna în Imperiul otoman "și

persoana împuternicită pentru strângerea, dintr-un loc, a veniturilor arendate ale statului; aceeași denumire purta și cel care strângea veniturile arendate dintr-o feudă vizirală (has)”³. O traducere identică, cu adaosul că este vorba și de “*un titlu pentru domniile Țării Românești și Moldovei*” (s. Ven. C.) este inserată și în *Glosarul* ce însoțește volumul de documente turcești, întocmit de Valeriu Veliman⁴.

Din titlul de *voievod* deriva, în accepțiunea cancelariei otomane, denumirea funcției pe care o exercitau purtătorii lui în Principatele Române, anume cea de *voyvodalik*, care denumea *instituția lor fundamentală - domnia*⁵. *Voievodul* își exercita, așadar, autoritatea asupra *întregii țări*, ceea ce nu era compatibil, cel puțin în anumite împrejurări, cu alte titluri, *atribuite singular*. Ideea este sugerată de insistența cu care Manole (Emanuel) Giani Ruset cerea, la începutul anului 1770, să i se acorde titlul de *voievod* și nu altul, nici măcar cel de *zabit*, adică de “căpetenie”. Căci, argumenta el, în cazul în care “*înaltul firman mi se va acorda doar cu titlul de căpetenie* (și nu cu cel de *voievod* - n. Ven. C.), *atunci, raialele de acolo* (adică din Oltenia, unde se afla el, la acea dată, împreună cu trupele otomane, dislocate în zonă, în timpul războiului ruso-turc, dintre anii 1768 și 1774 - n. Ven. C.) *și din împrejurimi nu vor mai avea încredere și nu vor mai respecta de azi înainte vorbele mele* (adică, poruncile lui - n. Ven. C.) *spunînd că: Nu a fost socotit din partea Înaltei împărății demn pentru domnie (vovevodalik). Din această pricină, - avertiza el, în continuare, - este clar că voi avea lipsuri în îndeplinirea slujbelor mele*”⁶. Întîmpinarea lui Manole (Emanuel) Giani Ruset mai conținea și o altă precizare: “*de vreme ce nu sînt demn pentru această slujbă, atunci să mi se îngăduie să mă întorc la Poarta fericirii*” (s. Ven. C.)⁷. De aceea, pentru a-l încuraja să rămînă atașat Porții, în serviciul căreia se dovedise, pînă atunci, foarte util, unul din înalții demnitari cerea “*să i se acorde domnia*” Țării Românești (s. Ven. C.)⁸.

Sintagma, ca atare, este, cum bine se știe, mult mai veche decît secolul al XVIII-lea și a desemnat locul pe care îl aveau cele două state - Moldova și Țara Românească - în sistemul politic otoman. Utilizarea ei în documentele oficiale otomane ale acestui secol sugerează, totodată, și accentuarea unor modificări survenite în evoluția *raporturilor juridice* dintre Principate și Poarta Otomană. *Domnia* rămîne *instituția, “încredințată sau confirmată în stăpînirea unui voievod”* (s. Ven. C.)⁹, ale cărei prerogative le exercita¹⁰, în sensul “*ocîrmuirii țării*”¹¹. Dar nu oricum, ci în limitele stricte impuse de “titularul” *sursei de drept* a

acesteia, adică *sultanul*, de vreme ce *domnia*, sau *voyevodalîkul*, era “dăruită și acordată prin înalta” sa “bunăvoință împărătească” (s. Ven. C.)¹². Aceeași semnificație o aveau, de altfel, și alte formulări, precum “*voyevodalîkul ... a fost lăsat pe seama devotamentului*” unui anume voievod (s. Ven. C.)¹³.

Așadar, sub titlul de “voievod” se ascundea o *funcție*, pentru exercitarea căreia, era trimisă să o “ocupe” fie la Iași, fie la București, o anume persoană; o *funcție*, din care era *mazilită*, însă, din varii motive, cel mai adesea, subiective, deși, nu arareori, îndeosebi la sfârșitul secolului al XVIII-lea, era invocată neîndeplinirea “misiunii” ce-i fusese încredințată care viza, cu precădere, “ocrotirea raialelor”¹⁴. Era vorba de supușii celor două țări, dar în sensul prezervării întregului lor potențial economic, în scopul asigurării, “fără cusur”, a capitalei otomane, cu provizii alimentare.

Domnia sau *voyevodalîkul*, pentru “acordarea” căreia s-a legiferat, în anul 1792, obligativitatea recrutării candidaților, numai dintre foștii mari dragomani ai Porții¹⁵, mai era interpretată, totodată, și ca fiind un *rang de noblete*, ce putea, și a și fost, de altfel, fi acordată, pentru răsplătirea unor merite, câștigate, de obicei, de marii dragomani, foști sau în funcție. Unul din exemplele concludente, în acest sens, este cel al dragomanului Alexandru Callimachi. În condițiile critice, create de sfârșitul războiului ruso-austro-turc (1787-1792), se punea problema desemnării unui domn al Moldovei, apt să facă față situației. Alegerea a căzut, cum se știe, asupra lui Alexandru Moruzi. Pentru că și celălalt avea suficiente merite, care nu trebuiau ignorate, s-a propus ca, “*dându-i-se, ca în trecut, un rang de domnie, pentru a nu fi încercat de amărăciune, după atîta trudă* (în slujba de dragoman al Porții - n. Ven. C.), *să i se orînduiască prin berat un salariu anual de treizeci de mii de guruși, din surplusurile voievozilor Țării Românești și Moldovei*” (s. Ven. C.)¹⁶. Altfel spus, Alexandru Callimachi urma să fie și el “voievod”, dar fără prerogativele conferite de *instituția domniei*, pe care nu le putea exercita; un *titlu*, deci, pentru “acoperirea” căruia i se crea o “rentă viageră”, asigurată din obligația celor ce urmau să “exercite domnia” de a-i ceda o parte din veniturile obținute din această “funcție”.

Iată pentru ce “funcția de voievod” era *temporară*. Acest caracter era indicat, ca și în secolul XVII, de exemplu¹⁷, prin diverse sintagme, cea mai des întâlnită fiind “voievodul de acum”, cu variantele, “actualul voievod” sau “voievodul în exercițiu” sau “care este acum voievodul”¹⁸.

El era, deci, un *uzufructar al instituției domniei* care nu putea să beneficieze decât *personal* de unele din avantajele ce decurgeau din exercitarea *funcției de voievod*, pentru alte persoane fiind necesară aprobarea expresă a sultanului¹⁹.

Fiind un *“împărătesc supus al meu padişahal”*, cum îl gratula, la un moment dat, sultanul Ahmed al III-lea pe Nicolae Mavrocordat care domnea, atunci, în Țara Românească²⁰, voievodul, indiferent de persoană, era conștient că putea, doar, din când în când, să *“stăpânească domnia”* unuia sau altuia din Principate²¹. De aceea, în actele oficiale redactate pentru uzul Porții, el însuși se intitula *“slugă”*, *“slujitor”*, *“supus”*, *“servul”* sau *“robul”* sultanului. Aceste expresii nu erau, cîtuși de puțin, protocolare, ci reflectau *semnificația juridică* a titlului de *voievod*. A afirmat-o și Ioan Theodor Callimachi, în luna august 1758, cînd îi solicita marelui vizir, Koca Ragîb Mehmed pașa, ca audiența la sultan, cu prilejul numirii sale în scaunul domnesc al Moldovei, să aibă loc în altă sală de divan, decât cele unde se organizau, de obicei, ceremoniile de învestitură a domnilor Țării Românești și ai Moldovei. Or, precizînd că voievozii Moldovei și ai Țării Românești erau, *“din vechime”*, *“dintre slujitorii Înaltului devlet”* (s. Ven. C.), el își formula cererea, în calitate sa de *“slujitor”*, de vreme ce era, *“într-adevăr, un serv neînsemnat al Înaltului devlet”* care a *“obținut privilegii prin dobîndirea rangului printre locuitorii și supușii principatului Moldovei, cu a cărui domnie am fost însărcinat în momentul de față”* (s. Ven. C.)²². *“Slugă”* și *“rob neputincios”*²³ al sultanului Abdul Hamid I *“stăpînul”* care dispunea, după plac, de *instituția domniei*²⁴, erau sintagmele prin care interpreta și Constantin Moruzi *semnificația juridică* a titlului de *voievod* al Moldovei. El a făcut, chiar, *exces de expresii* care diminuau mult acea semnificație, precum *“supusul de mine”*, *“data umilei mele numiri”*, ca voievod al Moldovei, *“neputinciosul de mine”*, *“voievodul supus al Moldovei”*²⁵, sau *“preaumilul rob”*, *“zăpăcitul rob”*, *“această slugă precum furnica”* (s. Ven. C.)²⁶ etc. În acest caz, unele dintre ele, mai ales cele mai puțin obișnuite, aveau, fără îndoială, și rolul de a-și atrage și menține bunăvoința Porții, de care avea stringentă nevoie, în condițiile în care, la opoziția internă, se adăuga animozitatea manifestă a Poloniei și a Rusiei, ale căror interese economice și planuri ostile față de Principatele Române fuseseră grav afectate, prin obținerea de către el, în condițiile foarte bine cunoscute, a domniei Moldovei²⁷.

Că sultanul, în calitatea sa de “stăpîn binefăcător”, era cel de care atîrna exercitarea “*funcției de voievod*”, deoarece era singurul “*în drept să poruncească*”, înainte de toate, atribuirea sau neatribuirea acelei *funcții*, constituia, deci, o realitate cunoscută și însușită, ca atare, în toate consecințele ei, de toți cei ce o exercitau sau doreau să devină, indiferent de condiții, “*slujitorul voievod*” al unuia din Principate. Și, cum este și firesc, nu numai de către aceștia, ci, în egală măsură, și de factorii politici autohtoni²⁸.

De altfel, titlul de “voievod”, *cu această semnificație juridică*, este singurul care figurează pe peceteile domnești, în limba turcă, cu care se sigilau documentele redactate pentru uzul Porții Otomane. Or, constata Emil Vîrtosu, lipsa titlului de “*domn*” sau “*principe*”, din aceste piese se datora tocmai *semnificației juridice* a celor două concepte. Căci, “*le Domn (prince) ... représente le dominus féodal, en sorte que celui qui détient ce titre se désigne comme chef indépendant et souverain, et l'Etat par cela meme, affirme son indépendance, et sa souveraineté*” (s. Ven. C.)²⁹. De aceea, absența “*titlului princiar*” în textele princiare - și, aș adăuga eu - nu numai în acestea, - “*ne concerne point et ne peut concerner le prince seul, personne physique et morale, mais se reflète directement et implicitement sur le pays et représente, en dernier instance, la reconnaissance indirecte de la dépendance*”³⁰. Cum acest titlu lipsește și din documentele oficiale otomane, “*et n'usant partout que de qualité de voivode transformée en titre, le sens de la minimalisation protocolaire est évident, d'autant plus que dans les actes et les sceaux usités (de domni - n. Ven. C.) a l'interieur du pays, la formule diplomatique se retrouve en entiere: voievod și domn*” (s. Ven. C.)³¹.

În această perspectivă, poate fi abordată și o altă sintagmă întîlnită, de asemenea, în documentele oficiale otomane și care constituie un alt element ce definește raporturile juridice ale Principatelor cu Poarta Otomană, și în secolul al XVIII-lea, anume “*purtător de coroană*”. Contextul în care a fost inserată permite să se sugereze și cauza, de “*factură ideologică*”, pentru care domnii Moldovei și ai Țării Românești nu au mai avut dreptul de a purta coroană, care, după cum se știe, a fost înlocuită cu un alt însemn, cuca, odată cu instaurarea efectivă a dominației otomane, la nord de Dunăre. Căci, de atunci, dar mai ales în secolul al XVIII-lea, atribuirea calității de voievod a devenit un prerogativ exclusiv al “*bunăvoînței regale*”³² sau “*persoanei senioriale*”³³ a sultanului, atribut ce decurgea din faptul că *era singurul ce purta*

coroană. Or, în condițiile în care această coroană era *imperială*³⁴ și simboliza pretențiile de *dominație universală* ale Imperiului otoman, era de la sine înțeles că, în granițele acestuia, înainte de toate, în toată întinderea lor reală sau, doar, pretinsă, nu mai puteau exista și alți purtători ai acestui simbol ce i-ar fi pus, chiar numai dacă din punct de vedere ideologic, pe picior de egalitate cu cel ce se considera “purtător al coroanei înaltului cer și al zodiei Gemenilor, cel ce sprijină tronul împăraților și sultanilor, cel ce răspîndește flamurile dreptății în toate părțile pământului ... sultan al celor două continente și stăpîn al celor două mări ...” (s. Ven. C.)³⁵. Și, dacă aceste formidabile atribuții erau declinate într-un act ce ratifica convenția de cedare a nordului Moldovei către austrieci, era firesc să se reamintească, ori de câte ori se considera necesar, celor ce nu trebuiau să uite vreodată, că voievozii Principatelor erau numiți, doar “prin alegerea și selecționarea acestora de către prea venerabila ... persoană purtătoare de coroană”, adică sultanul (s. Ven. C.)³⁶. Nu era o inovație a secolului al XVIII-lea, deoarece la fel procedaseră, în acest domeniu, ca și în toate celelalte care vizau existența Principatelor Române, și “strămoșii cei purtători de coroană”³⁷. Ceea ce fanarioții, mai ales, nici nu au uitat vreodată, recunoscînd, ori de câte ori aveau prilejul, că nu erau altceva decît “slugi” ai “stăpînului purtător de coroană” (s. Ven. C.)³⁸. Prin urmare, în această perspectivă, și utilizarea conceptului de *tron*, pentru a desemna cele două scaune domnești, de la Iași și București, este neadecvată statutului juridic al acestora. Deoarece, în ideologia monarhică otomană, *tronul* nu putea exista fără *coroană*, după cum nici cea din urmă, fără cel dintîi, ambele fiind atributele pe care și le rezervase, în *exclusivitate*, padișahul de la Istanbul.

¹ H. Dj. Siruni, *Haşmetlu. Pe marginea titulaturii domnilor români în cancelaria otomană*, în “Hrisovul”, II, 1942, p. 158-163; vezi, în acest sens, și idem, *Domni români la Poarta Otomană. După un manuscris turcesc conținînd note și însemnări despre ceremonialul și recepțiunile din palatul împărațesc din Stambul între anii 1698-1782*. Tradus și adnotat de H. Dj. Siruni, București, 1941, p. 11 și urm.

² Mustafa A. Mehmet, *O nouă reglementare a raporturilor Moldovei și Țării Românești față de Poartă la 1792 (O carte de lege - Kanunname - în limba turcă)*, în “Studii”, *Revistă de Istorie*, nr. 4, 1967, p. 97, n. 46; aceeași interpretare și în *Glosarele, întocmite de același autor, la fiecare din cele trei volume de Documente turcești privind istoria României*; vol. I, 1455-1774, Editura Academiei, București, 1976; vol. II, 1774-

1791, Editura Academiei, București, 1983: vol. III, 1791-1812, Editura Academiei, București, 1986.

³ Cf. Tahsin Gemil, *Relațiile țării române cu Poarta otomană în documente turcești 1601-1712*, București, 1984, *Glosar*, p. 518; în ceea ce privește titlul de "bei", acesta a fost "preluat de vechii turci de la chinezi (pek); a fost acordat dregătorilor, șefilor de trib, căpeteniilor locale, tuturor membrilor aristocrației militare feudale; otomanii l-au folosit în aceeași accepțiune de conducător, comandant, nobil, domn; pînă la jumătatea sec. XV, înșiși sultanii otomani purtau acest titlu; *uneori, el a fost folosit și în privința domnilor din Moldova și Țara Românească*" (s. Ven. C.) (cf. *ibidem*, p. 504).

⁴ Cf. Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane 1711-1821. Documente turcești*, București, 1984, *Glosar*, p. 778.

⁵ Cf. Mustafa A. Mehmet, *Glosarele*, la volumele de documente citate; Valeriu Veliman, de asemenea, *Glosarul*, la volumul său de documente.

⁶ Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești*, vol. I, p. 316.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 409; vezi și p. 257.

¹⁰ *Ibidem*, p. 255.

¹¹ *Ibidem*, p. 429.

¹² Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești*, vol. II, p. 36; vezi și p. 59, 89, 93; *Catalogul documentelor turcești*, vol. II (1455-1829). Întocmit de Mihail Guboglu, București, 1965, p. 302.

¹³ Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești*, vol. II, p. 57.

¹⁴ *Ibidem*, p. 99 etc.; *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 389-399 etc.

¹⁵ Vezi, de exemplu, și varianta oficială, a *Cărții de lege* (Kanunname), din anul 1792, la Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești*, vol. II, p. 25.

¹⁶ Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 596.

¹⁷ Cf., în acest sens, Veniamin Ciobanu, *Titluri atribuite principilor Transilvaniei, domnilor Moldovei și Țării Românești - expresie a statutului lor juridic (secolul XVII)*, în "Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", 1997, Iași, p. 23-38.

¹⁸ Pentru exemplificare, vezi Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești*, vol. I, p. 211, 214, 222, 223, 224, 225, 230, 235, 237, 240; idem, vol. II, p. 8, 60, 68, 95, 105; idem, vol. III, p. 2, 99, 113, 116; Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 471-472; Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 116, 268, 273, 287, 302, 305, 360, 490 etc.

¹⁹ Tot pentru exemplificare, a se vedea firmanul sultanului Abdul-Hamid I, datat 26 decembrie 1783 - 4 ianuarie 1784, prin care, la cererea domnului de atunci al Țării Românești, Mihail Suțu, acorda scutire de capitație, plata altor dări și impozite, lui, fiilor săi și unui număr de persoane din suita sa. Deoarece, "cînd s-a apelat la condicile de decorații, care se păstrează la Divanul meu împărătesc, s-a văzut că în preagloriosul berat, care fusese dăruit ... sus-numitului voievod, *pentru scutirea sa continuă*, se află ... și scutirile fiilor săi, precum și a celor zece oameni care alcătuiesc suita sa. De aceea, s-a dat firmanul meu ca, *ținîndu-se seamă și de alte cazuri asemănătoare*, să se procedeze potrivit condițiilor din beratul său. Astfel, *meritînd mai multe favoruri decît cei de seama lui, spre a fi răsplătit pentru slujbele devotate și faptele cinstite pe care le-a îndeplinit pînă în clipa de față voievodul cel amintit* îi fusese acordat ... și emis cu

cinste beratul meu glorios pentru scutirea sa continuă, cu condiția de a nu trece și la alții (s. Ven. C.) (cf. Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești*, vol. II, p. 51).

²⁰ Cf. porunca sultanului, din 9-18 septembrie 1725, Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 169.

²¹ Pentru sintagmă, vezi și documentul, datat, februarie 1757, la *ibidem*, p. 346.

²² Cf. *ibidem*, p. 351.

²³ *Ibidem*, p. 494.

²⁴ Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești*, vol. I, p. 319.

²⁵ Idem, *Documente turcești*, vol. II, p. 14-15.

²⁶ Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 504-505.

²⁷ Cf., pentru detalii, în acest sens, Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, Editura Academiei, București, 1980, p. 139 și urm.

²⁸ Cf., pentru exemplificare, Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești*, vol. II, p. 47, 246, 248; Valeriu Velima, *op. cit.*, p. 523-528, 530-531, 535-536, 554-555, 592-593, 616, 637, 638-639, 649-650.

²⁹ Emil Vîrtosu, *Les relations de la Moldavie et de la Valachie avec l'Empire Ottoman reflétées par le sceau du prince régnant (XVII^e-XVIII^e siècles)*, în "Revue des Etudes sud-Est Européennes", vol. IV, nr. 1-2, 1966, p. 201.

³⁰ *Ibidem*, p. 203.

³¹ *Ibidem*.

³² Valeriu Veliman, *op. cit.*, 91.

³³ Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești*, vol. II, p. 92.

³⁴ "Curtea mea glorioasă purtătoare de coroană" și "împărăția mea purtătoare de coroană" - erau două precizări pe care sultanul Abdul-Hamid I a ținut să le facă, în firmanul, datat 15-24 decembrie 1774, prin care îi comunica lui Alexandru Ipsilanti, trimis să exercite funcția de voievod, în Țara Românească, despre acordarea unor privilegii țării, în conformitate cu *spiritul* tratatului de la Küciük-Kainargi (cf. Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 523).

³⁵ *Ibidem*, p. 469.

³⁶ *Ibidem*, p. 485.

³⁷ Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești*, vol. II, p. 317.

³⁸ Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 526. De altfel, referindu-se la raporturile dintre voievozii fanarioți și sultani, Dan Berindei nota că "die Fanarioten blieben in ihrer Gesamtheit vor allem Diener der Hohen Pforte und zugleich Sklaven des Systems das die Würdenträger der Sultane ausgearbeitet hatten um jedem Aufruhr vorzubeugen" (cf. Idem, *Fanariotische Herrscher und rumänische Fürstentümern (1711-1821)*, în "Revue Roumaine d'Histoire", 4, 1984, p. 315). În ceea ce privește locul lor în ierarhia Imperiului, "wurde der Herrscher der Walachei einem Wesir gleichgesetzt; der Moldau befand sich auf einer noch etwas tieferen Stufe, der eines Beglerbei" (s. Ven. C.) (cf. *ibidem*, p. 318).